

به نام خدا

روان‌شناسی تعاملات آموزشی و تأثیر آن بر عملکرد دانش‌آموز

مؤلفان :

لیلا خضری

رضا عزیزی

زهرا میرموسوی امراله

آرزو موسوی

انتشارات ارسطو

(سازمان چاپ و نشر ایران - ۱۴۰۵)

نسخه الکترونیکی این اثر در سایت سازمان چاپ و نشر ایران و اپلیکیشن کتاب‌رسان موجود می‌باشد

Chaponashr.ir

سرشناسه : خضری ، لیلا ، ۱۳۷۶
عنوان و نام پدیدآورندگان : روان‌شناسی تعاملات آموزشی و تأثیر آن بر عملکرد دانش‌آموز / مولفان لیلا خضری ،
رضا عزیزی ، زهرا میرموسوی امراله ، آرزو موسوی
مشخصات نشر : انتشارات ارسطو (سازمان چاپ و نشر ایران) ، ۱۴۰۵ .
مشخصات ظاهری : ۱۶۴ ص .
شابک : ۳-۲۱۰-۱۲۹-۶۲۲-۹۷۸
شناسه افزوده: عزیزی ، رضا ، ۱۳۷۸
شناسه افزوده: میرموسوی امراله ، زهرا ، ۱۳۵۹
شناسه افزوده: موسوی ، آرزو ، ۱۳۷۸
وضعیت فهرست نویسی : فیبا
یادداشت : کتابنامه .
موضوع : روان‌شناسی - تعاملات آموزشی - دانش‌آموز
رده بندی کنگره : TP ۹۸۳
رده بندی دیویی : ۵۵/۶۶۸
شماره کتابشناسی ملی : ۸۳۷۶۱۹
اطلاعات رکورد کتابشناسی : فیبا

نام کتاب : روان‌شناسی تعاملات آموزشی و تأثیر آن بر عملکرد دانش‌آموز
مولفان : لیلا خضری - رضا عزیزی - زهرا میرموسوی امراله - آرزو موسوی

ناشر : انتشارات ارسطو (سازمان چاپ و نشر ایران)

صفحه آرای، تنظیم و طرح جلد: محدثه فرهمند

تیراژ: ۱۰۰۰ جلد

نوبت چاپ: اول - ۱۴۰۵

چاپ: زبرجد

قیمت: ۲۸۰۰۰۰ تومان

فروش نسخه الکترونیکی - کتاب‌رسان :

<https://chaponashr.ir/ketabresan>

شابک : ۳-۲۱۰-۱۲۹-۶۲۲-۹۷۸

تلفن مرکز پخش : ۰۹۱۲۰۲۳۹۲۵۵

www.chaponashr.ir

فهرست

پیشگفتار.....	۹
فصل اول: مبانی روان‌شناسی تعاملات آموزشی.....	۱۳
تعریف تعاملات آموزشی و تمایز آن از تدریس سنتی.....	۱۳
اهمیت تعامل در فرآیند یادگیری دانش‌آموز.....	۱۴
رویکردهای روان‌شناسی به تعامل معلم و دانش‌آموز.....	۱۵
نقش انگیزش در شکل‌گیری تعاملات آموزشی.....	۱۶
مفهوم نگرش دانش‌آموز نسبت به مدرسه و معلم.....	۱۷
عوامل فردی مؤثر بر نحوه تعامل دانش‌آموز.....	۱۹
ویژگی‌های شخصیتی معلم و تأثیر آن بر تعامل.....	۲۰
سبک‌های رفتاری معلمان در کلاس درس.....	۲۱
تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان در درک تعامل.....	۲۲
ارتباط تعاملات آموزشی با رشد هیجانی و اجتماعی.....	۲۳
نقش احساس امنیت روانی در تعاملات آموزشی.....	۲۴
دیدگاه‌های کلاسیک و نوین در روان‌شناسی آموزش.....	۲۵
تأثیر فرهنگ و بافت اجتماعی بر تعاملات آموزشی.....	۲۶
مفهوم احترام متقابل در روابط آموزشی.....	۲۷
نظریه‌های ارتباطی و کاربرد آن در کلاس درس.....	۲۸
موانع روان‌شناختی در شکل‌گیری تعامل سازنده.....	۲۹
فصل دوم: نظریه‌های روان‌شناختی مرتبط با تعاملات آموزشی.....	۳۱
رفتارگرایی و تبیین تعاملات آموزشی.....	۳۱
رویکرد شناخت‌گرایی و پردازش اطلاعات در کلاس درس.....	۳۲
رویکرد انسان‌گرایی و نقش آن در کیفیت روابط آموزشی.....	۳۳

دیدگاه اجتماعی - فرهنگی ویگوتسکی و منطقه مجاور رشد	۳۵
نظریه دلبستگی و رابطه معلم - دانش آموز	۳۶
نظریه خودتعیین‌گری و انگیزش در تعاملات آموزشی	۳۷
نظریه یادگیری اجتماعی بندورا و الگودهی در کلاس	۳۸
نظریه پردازش عاطفی و نقش هیجان‌ها در تعاملات آموزشی	۴۰
نظریه اسناد و تفسیر دانش آموز از موفقیت و شکست	۴۱
نظریه هوش‌های چندگانه و تعامل متناسب با تفاوت‌ها	۴۲
نظریه ذهنیت رشد و نقش پیام‌های معلم در شکل‌گیری آن	۴۴
دیدگاه سیستم‌ها در بررسی روابط کلاس درس	۴۵
نظریه انگیزش پیشرفت و جو رقابتی یا حمایتی کلاس	۴۶
نقش انتظار معلم از دانش آموز در نظریه پیش‌گویی خودکام‌بخش	۴۷
نظریه تعامل نمادین و معنا دادن به رفتارهای آموزشی	۴۸
تلفیق نظریه‌ها برای درک جامع تعاملات آموزشی	۴۹
فصل سوم: انواع تعاملات آموزشی در کلاس درس	۵۱
تعامل معلم با کل کلاس و مدیریت گروهی	۵۱
تعامل فردی معلم با دانش‌آموزان	۵۲
تعامل دانش‌آموز با دانش‌آموز در کارگروهی	۵۳
تعامل کلامی و غیرکلامی در محیط آموزشی	۵۴
تعامل رسمی و غیررسمی میان معلم و دانش‌آموز	۵۵
نقش پرسش و پاسخ در تعمیق تعاملات آموزشی	۵۷
بازخورد شفاهی و نوشتاری به عنوان شکل تعامل	۵۸
تعامل دیجیتال در کلاس‌های هوشمند و آنلاین	۵۹
تعامل مبتنی بر بازی و فعالیت‌های مشارکتی	۶۰
تعامل در موقعیت ارزشیابی و امتحان	۶۱

نقش زبان بدن معلم در تعاملات آموزشی	۶۲
کیفیت گوش دادن معلم به دانش آموز	۶۳
تعامل در موقعیت‌های تنش و تعارض در کلاس	۶۴
تعامل خارج از کلاس	۶۵
مرز حرفه‌ای در تعاملات معلم و دانش آموز	۶۶
تأثیر سبک رهبری معلم بر کیفیت تعاملات آموزشی	۶۷
فصل چهارم: تعاملات آموزشی و عملکرد تحصیلی دانش آموز	۶۹
تعریف عملکرد تحصیلی و ابعاد مختلف آن	۶۹
نقش تعامل مثبت معلم و دانش آموز در پیشرفت درسی	۷۰
اثر حمایت عاطفی معلم بر افت تحصیلی و دلزدگی درسی	۷۱
رابطه سبک بازخورد معلم با خودکارآمدی تحصیلی دانش آموز	۷۲
نقش انتظارات واقع‌بینانه و تشویق در افزایش تلاش	۷۳
تأثیر تعامل عادلانه معلم بر احساس عدالت تحصیلی	۷۴
استرس تحصیلی و نقش تعاملات حمایتی در کاهش آن	۷۵
ارتباط تعاملات آموزشی با مهارت‌های مطالعه و سازمان‌دهی	۷۶
نقش گفت‌وگو درباره اهداف تحصیلی در بهبود عملکرد	۷۷
تأثیر انتقادهای مخرب و تحقیر بر افت عملکرد دانش آموز	۷۸
تفاوت تعاملات آموزشی در دانش‌آموزان با عملکرد بالا و پایین	۷۹
تعاملات آموزشی و نقش آن در کاهش اضطراب امتحان	۸۱
فصل پنجم: اثر تعاملات آموزشی بر جنبه‌های غیرشناختی عملکرد	۸۳
ارتباط تعاملات آموزشی با انگیزش درونی و بیرونی	۸۳
نقش تعامل در شکل‌گیری عزت‌نفس تحصیلی	۸۴
تأثیر شیوه برخورد معلم بر احساس تعلق به مدرسه	۸۵
تعاملات آموزشی و رشد مهارت‌های اجتماعی دانش آموز	۸۶

۸۷	 نقش روابط معلم - دانش آموز در تنظیم هیجان ها
۸۸	 احساس کارآمدی شخصی در نتیجه تجربه های تعاملی مثبت
۸۹	 رابطه تعاملات آموزشی با رفتارهای پرخطر در مدرسه
۹۰	 تأثیر تعامل بر شکل گیری نگرش نسبت به یادگیری مادام العمر
۹۱	 نقش شوخ طبعی سالم در تعامل و کاهش اضطراب کلاسی
۹۳	 اثر تعاملات آموزشی بر خودنظم دهی و مسئولیت پذیری
۹۴	 رابطه تعاملات مثبت با کاهش پرخاشگری و تعارض در کلاس
۹۵	 نقش تشویق تلاش به جای نتیجه در رشد تاب آوری تحصیلی
۹۶	 تعامل معلم با والدین و اثر غیرمستقیم آن بر هیجان دانش آموز
۹۸	 تعاملات آموزشی و شکل دهی هویت تحصیلی
۹۹	 تأثیر طرد یا بی توجهی معلم بر مشکلات رفتاری
۱۰۰	 الگو بودن معلم در مدیریت هیجانات و روابط بین فردی
۱۰۳	 فصل ششم: عوامل مؤثر بر کیفیت تعاملات آموزشی
۱۰۳	 ویژگی های شخصیتی و هیجانی معلم
۱۰۴	 مهارت های ارتباطی و همدلی در معلمان
۱۰۶	 باورهای معلم درباره یادگیری و توانایی دانش آموز
۱۰۸	 تفاوت های فردی، جنسیتی و فرهنگی دانش آموزان
۱۰۹	 نقش ساختار مدرسه و فضای فیزیکی کلاس
۱۱۱	 تعداد دانش آموزان کلاس و فرصت برای تعامل فردی
۱۱۲	 برنامه درسی، حجم محتوا و فشار زمانی بر معلم
۱۱۴	 سبک رهبری مدیر مدرسه و جو حاکم بر روابط
۱۱۵	 نقش آموزش های ضمن خدمت معلمان در بهبود تعاملات آموزشی
۱۱۷	 تأثیر فناوری آموزشی بر کیفیت تعاملات معلم و دانش آموز
۱۱۸	 نقش خانواده در شکل گیری و پایداری تعاملات آموزشی مؤثر

- تأثیر شرایط اقتصادی - اجتماعی بر کیفیت تعاملات آموزشی ۱۲۰
- انتظارات نظام آموزشی و تأثیر آن بر تعاملات آموزشی ۱۲۱
- فرهنگ مدرسه و جو حاکم بر روابط درون مدرسه ۱۲۲
- فرسودگی شغلی معلمان و تأثیر آن بر تعاملات آموزشی ۱۲۴
- باورهای دانش‌آموزان نسبت به معلم و اثر آن بر تعاملات آموزشی ۱۲۵
- فصل هفتم: راهبردهای بهبود تعاملات آموزشی برای ارتقای عملکرد..... ۱۲۷**
- ایجاد جو عاطفی امن و پذیرنده در کلاس ۱۲۷
- استفاده از پرسش‌های باز و تشویق به مشارکت فعال ۱۲۸
- تقویت مهارت گوش‌دادن فعال در معلم ۱۲۹
- ارائه بازخورد توصیفی به جای صرفاً نمره و قضاوت ۱۳۰
- استفاده از نام دانش‌آموزان و شخصی‌سازی ارتباط ۱۳۱
- تنظیم زبان بدن و لحن صدا برای انتقال احترام و حمایت ۱۳۲
- به‌کارگیری کارگروهی و یادگیری همیارانه ۱۳۳
- تشویق خودارزیابی و همتایابی در عملکرد تحصیلی ۱۳۴
- تنظیم زبان بدن و لحن صدا برای انتقال احترام و حمایت ۱۳۵
- تنظیم انتظارات روشن و منسجم در تعامل با دانش‌آموز ۱۳۶
- استفاده از خطا و تعارض به عنوان فرصت‌های یادگیری تعاملی ۱۳۷
- طراحی فعالیت‌های مشارکتی برای تقویت تعامل سازنده ۱۳۸
- فصل هشتم: ارزیابی، پژوهش و چشم‌انداز آینده تعاملات آموزشی ۱۴۱**
- روش‌های مشاهده و ثبت تعاملات در کلاس درس ۱۴۱
- استفاده از پرسش‌نامه‌ها برای سنجش کیفیت تعامل ۱۴۲
- شاخص‌های عملکرد تحصیلی در ارتباط با تعاملات آموزشی ۱۴۴
- معرفی برخی پژوهش‌های داخلی و خارجی برجسته در این حوزه ۱۴۵
- نقد روش‌های سنتی ارزشیابی که تعامل را نادیده می‌گیرند ۱۴۷

- کاربرد پژوهش‌های اقدام‌پژوهی برای بهبود تعامل معلم-دانش‌آموز ۱۴۸
- موانع پژوهش در محیط‌های آموزشی واقعی ۱۵۰
- نقش داده‌های کیفی در فهم تعاملات ۱۵۱
- تحلیل نمونه مطالعه موردی از کلاس با تعامل بالا و پایین ۱۵۲
- استفاده از فیلم‌برداری آموزشی برای بازخورد به معلمان ۱۵۳
- چشم‌انداز کلاس‌های هوشمند و تعاملات مجازی در آینده ۱۵۴
- پیامدهای اخلاقی و حرفه‌ای در ثبت و تحلیل تعاملات ۱۵۵
- ضرورت گنجاندن آموزش تعامل مؤثر در تربیت معلم ۱۵۵
- پیشنهادهایی برای سیاست‌گذاران آموزشی بر اساس یافته‌ها ۱۵۶
- مسیرهای پیشنهادی برای پژوهش‌های آینده در این زمینه ۱۵۷
- سخن پایانی ۱۵۸
- منابع و مآخذ ۱۶۱**
- منابع فارسی ۱۶۱
- منابع انگلیسی ۱۶۳

پیشگفتار

این کتاب با این باور شکل گرفت که کلاس درس، صرفاً فضایی برای انتقال اطلاعات و سنجش نمره نیست، بلکه مهم‌تر از همه، صحنه‌ای زنده از تعاملات انسانی است؛ صحنه‌ای که در آن نگاه‌ها، لحن صدا، شیوه پرسش‌گری، نحوه واکنش به خطا، نوع تشویق و حتی سکوت‌های کوتاه معلم، در کنار رفتارها و پاسخ‌های دانش‌آموزان، پیامی مداوم درباره ارزشمندی، توانمندی و تعلق آن‌ها به مدرسه مخابره می‌کند. سال‌ها تأکید بر برنامه‌درسی، محتوا، کتاب درسی و ساختارهای ارزشیابی، گاهی ما را از این حقیقت ساده اما عمیق دور کرده است که کیفیت یادگیری و عملکرد تحصیلی، در بستری از روابط انسانی و تعاملات روزمره شکل می‌گیرد و فهم این بستر، شرط لازم هرگونه بهبود پایدار در آموزش است. نقطه شروع این کتاب، پرسشی ساده و در عین حال بنیادی بود: چرا در دو کلاس با امکانات نسبتاً مشابه، درسی یکسان و حتی معلمانی با دانش تخصصی نزدیک به هم، نتایج یادگیری، انگیزش و مشارکت دانش‌آموزان تا این اندازه متفاوت است

در پاسخ به این پرسش، تجربه عملی معلمان، روایت دانش‌آموزان و یافته‌های پژوهشی یک‌صدا بر اهمیت «چگونگی رابطه و تعامل معلم و دانش‌آموز» تأکید می‌کنند. معلمانی که دانش‌آموز را می‌بینند، به او گوش می‌دهند، خطای او را فرصتی برای رشد تلقی می‌کنند، به جای تحقیر یا سرزنش، مسیر اصلاح را نشان می‌دهند، و به جای اتکا به ترس از نمره، بر شوق یادگیری تکیه دارند، به تدریج فضایی می‌سازند که در آن تلاش، سؤال پرسیدن، اشتباه کردن و به اشتراک گذاشتن فکر، امری طبیعی و پذیرفته است. در مقابل، معلمانی که ناخواسته و اغلب تحت فشار ساختارهای موجود، رابطه‌ای مبتنی بر کنترل، ترس از تنبیه، برچسب‌زدن و مقایسه مداوم ایجاد می‌کنند، به شکلی نادیدنی اما قدرتمند، زمینه بی‌انگیزگی، اضطراب، کناره‌گیری از درس و حتی رفتارهای چالش‌برانگیز را فراهم می‌کنند. این کتاب تلاش می‌کند ابعاد مختلف این واقعیت را از منظر روان‌شناسی تعاملات آموزشی روشن سازد و پلی میان نظریه و عمل در کلاس درس ایجاد کند

روان‌شناسی تعاملات آموزشی، حوزه‌ای میان‌رشته‌ای است که در آن مفاهیم روان‌شناسی رشد، روان‌شناسی اجتماعی، روان‌شناسی تربیتی و حتی جامعه‌شناسی آموزش به هم گره می‌خورند. در این نگاه، کلاس درس صرفاً مجموعه‌ای از فردها نیست، بلکه یک نظام تعاملی است که در آن باورها، هیجان‌ها، نگرش‌ها و انتظارات همه کنشگران – معلم، دانش‌آموزان، مدیر، والدین و حتی سیاست‌گذاران – بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند. وقتی از تعاملات آموزشی سخن می‌گوییم، منظور فقط گفت‌وگوهای آشکار کلامی نیست، بلکه مجموعه پیام‌های آشکار و پنهانی است که از طریق زبان بدن، نحوه سازمان‌دهی فعالیت‌ها، معیارهای ارزشیابی، توزیع فرصت‌های مشارکت و شیوه مواجهه با موفقیت و شکست منتقل می‌شود. این کتاب با اتکا به این رویکرد، می‌کوشد نشان دهد که چگونه

کوچک‌ترین تغییر در سبک ارتباطی معلم یا در طراحی موقعیت‌های یادگیری، می‌تواند به تغییراتی چشمگیر در تجربه یادگیری و عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان منجر شود

انگیزه تألیف این کتاب از چند منبع متفاوت تغذیه شده است. از یک سو، گفت‌وگو با معلمان در دوره‌های ضمن خدمت و کارگاه‌های آموزشی نشان می‌داد که بسیاری از آنان با وجود سال‌ها تجربه، همچنان در جست‌وجوی پاسخ‌هایی عملی برای پرسش‌های خود هستند؛ پرسش‌هایی از این دست که چگونه می‌توانم در عین حفظ نظم، فضای صمیمی و امنی ایجاد کنم که دانش‌آموزان از پرسیدن و ابراز نظر نترسند، چگونه با دانش‌آموزان بی‌انگیزه، پرخاشگر یا منزوی وارد رابطه‌ای سازنده شوم، چگونه می‌توانم در محدودیت زمان و فشار برنامه، توجه خود را عادلانه میان همه دانش‌آموزان تقسیم کنم و چگونه می‌توانم از فناوری، ارزشیابی و تکالیف درسی، به‌عنوان ابزارهایی برای تعمیق تعامل استفاده کنم نه ابزارهای کنترل و فشار. از سوی دیگر، مرور پژوهش‌های داخلی و خارجی نشان می‌داد که حجم قابل توجهی از دانش علمی در این زمینه تولید شده، اما این دانش همیشه به زبان و قالبی که برای معلم در متن کلاس قابل استفاده باشد، ارائه نشده است. این کتاب تلاشی است برای نزدیک‌تر کردن این دو جهان

در طراحی ساختار کتاب، کوشیده شده است که حرکت از مبانی نظری به سوی راهبردهای عملی و سپس به سمت ارزیابی و پژوهش، به‌صورت تدریجی و پیوسته صورت گیرد تا خواننده بتواند مسیری روشن را دنبال کند. در فصل‌های آغازین، به مفهوم‌سازی تعاملات آموزشی، انواع تعامل در کلاس، نقش هیجان‌ها و باورها، و جایگاه معلم به‌عنوان تنظیم‌گر اصلی فضای روانی-اجتماعی کلاس پرداخته شده است. سپس در فصلی مستقل، عوامل مؤثر بر تعامل - از ویژگی‌های فردی معلم و دانش‌آموز گرفته تا فرهنگ مدرسه، شرایط اجتماعی-اقتصادی، نقش خانواده و انتظارات نظام آموزشی - تحلیل شده تا نشان داده شود که تعاملات کلاسی را نمی‌توان صرفاً به مهارت فردی معلم تقلیل داد و باید آن را در بستر گسترده‌تری فهمید. در ادامه، فصل‌های مربوط به راهبردهای بهبود، نمونه‌ای از روش‌ها و فنونی را ارائه می‌کند که معلمان می‌توانند با توجه به شرایط خود آن‌ها را آزمون و به‌تدریج شخصی‌سازی کنند

در بخش‌های پایانی، بحث از سطح عمل فردی به سطح ارزیابی، پژوهش و چشم‌انداز آینده گسترش می‌یابد. در این بخش‌ها، ابزارها و روش‌هایی برای مشاهده و تحلیل تعاملات کلاسی معرفی شده و به معلمان و پژوهشگران نشان داده می‌شود که چگونه می‌توان با روش‌های نسبتاً ساده اما نظام‌مند، تصویری روشن‌تر از الگوهای تعاملی کلاس به دست آورد. همچنین به استفاده سنجیده از فیلم‌برداری آموزشی، پرسش‌نامه‌ها، مصاحبه‌ها و مطالعه موردی پرداخته شده تا روشن شود که چگونه می‌توان با کمترین مداخله در روند طبیعی کلاس، داده‌هایی معنادار برای بهبود عمل جمع‌آوری کرد. نگاه کتاب در این بخش، نه صرفاً پژوهش برای انتشار مقاله، بلکه پژوهش به‌مثابه ابزاری برای تأمل،

گفت‌وگو و یادگیری حرفه‌ای معلم است. علاوه بر این، چشم‌انداز کلاس‌های هوشمند، محیط‌های مجازی و فناوری‌های نو نیز در پیوند با مفهوم تعامل، مورد تأمل قرار گرفته تا خواننده بتواند نسبت به فرصت‌ها و چالش‌های پیش‌رو حساس‌تر شود

یکی از دغدغه‌های محوری در نگارش این کتاب، حفظ تعادل میان زبان علمی و زبان کاربردی بوده است. تلاش شده که مفاهیم تخصصی روان‌شناسی و تعلیم و تربیت، بدون ساده‌سازی مفرط، به زبانی روشن و همراه با مثال‌های کلاسی توضیح داده شود تا معلمان، دانشجو-معلمان و حتی والدینی که به دنبال فهم عمیق‌تر فضای روانی کلاس هستند، بتوانند از آن بهره ببرند. در عین حال، خوانندگان دانشگاهی و پژوهشگران نیز می‌توانند از ارجاع‌های نظری و منابع تحقیقاتی کتاب، برای گسترش مطالعات خود استفاده کنند. کوشش شده است که کتاب از افتادن در دام توصیه‌های کلی و شعارگونه پرهیز کند و به جای آن، تا حد امکان با تکیه بر یافته‌های پژوهشی و تجربه‌های واقعی، پیشنهادهایی مشخص، قابل اجرا و در عین حال منعطف ارائه دهد که بتوان آن‌ها را در بافت‌های متفاوت مدرسه‌ای به کار بست

این کتاب مدیون معلمانی است که با صداقت از تجربه‌های خود سخن گفته‌اند، از روزهایی که کلاس به آسانی پیش نرفته، از دانش‌آموزانی که در برابر هر تلاش آموزشی مقاومت نشان داده‌اند، از خطاها و ناکامی‌هایی که گاه به دل‌زدگی از حرفه معلمی انجامیده است، و نیز از لحظاتی که با یک ارتباط صادقانه، با یک جمله حمایتی، با یک فرصت تازه، مسیر زندگی یک دانش‌آموز تغییر کرده است. آنچه در صفحات پیش رو می‌آید، کوششی است برای شنیدن و نظم‌دادن به این صداها و پیوند دادن آن‌ها با دانشی که در دانشگاه‌ها تولید شده است. امید است که خوانندگان این کتاب، آن را نه صرفاً مجموعه‌ای از نظریه‌ها و فنون، بلکه همراهی فکری در مسیر دشوار اما ارزشمند معلمی و کنشگری آموزشی تجربه کنند

در نهایت، این پیشگفتار دعوتی است به نگاه دوباره؛ نگاهی که در آن عملکرد تحصیلی دانش‌آموز فقط در نمره‌های او خلاصه نمی‌شود، بلکه در میزان احساس توانمندی، جرأت پرسیدن، کیفیت همکاری با دیگران، تاب‌آوری در برابر شکست و امید او به آینده نیز سنجیده می‌شود. اگر این کتاب بتواند معلمان، مدیران، برنامه‌ریزان آموزشی و دانشجو-معلمان را به تأملی دوباره درباره نقش تعاملات آموزشی در شکل‌گیری این جنبه‌های گوناگون عملکرد دانش‌آموز وادارد و آن‌ها را به آزمودن حتی چند تغییر کوچک در شیوه ارتباط با دانش‌آموزان تشویق کند، به مهم‌ترین هدف خود دست یافته است. امید آن است که ثمره این کوشش، کلاس‌هایی انسانی‌تر، عادلانه‌تر و یادگیری‌محورتر باشد؛ کلاس‌هایی که در آن، هم معلم و هم دانش‌آموز، تجربه رشد، معنا و دیده‌شدن را با تمام وجود احساس کنند.

فصل اول:

مبانی روان‌شناسی تعاملات آموزشی

تعریف تعاملات آموزشی و تمایز آن از تدریس سنتی

تعاملات آموزشی به مجموعه رفتارها، گفت‌وگوها، تبادلات عاطفی، شناختی و اجتماعی میان معلم و دانش‌آموز و نیز میان خود دانش‌آموزان اطلاق می‌شود؛ رفتاری که در آن یادگیری صرفاً انتقال یک‌طرفه اطلاعات از سوی معلم به ذهن‌های خاموش دانش‌آموزان نیست، بلکه فرآیندی دوسویه و چندسویه است که همه افراد حاضر در کلاس در آن نقش فعال دارند. در این نوع نگاه، تدریس چیزی فراتر از سخنرانی معلم و گوش‌دادن دانش‌آموز است؛ بلکه شبکه‌ای از پیام‌ها، واکنش‌ها، پرسش‌ها، نگاه‌ها، حالات چهره و تجربه‌های مشترک است که فضای کلاس را می‌سازد. تعامل آموزشی زمانی شکل می‌گیرد که دانش‌آموز خود را در قلب این فرآیند ببیند، نه در حاشیه آن، و احساس کند که حرف، احساس، سؤال و تجربه‌اش برای معلم و دیگران ارزشمند است و واکنشی معنادار دریافت می‌کند. به این ترتیب، تعامل آموزشی به‌جای آنکه صرفاً یک تکنیک باشد، به‌منزله‌ی یک فرهنگ و نگرش کلی به یادگیری مطرح می‌شود.

در مدل تدریس سنتی، معلم غالباً منبع اصلی و تقریباً انحصاری دانش محسوب می‌شود و کلاس صحنه‌ای است که معلم در آن نقش اصلی را ایفا می‌کند، در حالی که دانش‌آموزان بیشتر در جایگاه دریافت‌کننده‌های منفعل قرار می‌گیرند. در چنین رویکردی، تأکید اصلی بر پوشش‌دادن محتوا، رعایت سرفصل‌ها، حفظ نظم ظاهری و رساندن دانش‌آموزان به یک نقطه مشترک در امتحان است؛ نه بر کیفیت تجربه‌ی یادگیری آن‌ها. پرسش‌ها معمولاً از طرف معلم مطرح می‌شود، پاسخ‌ها باید از قبل تعریف‌شده و استاندارد باشد و اشتباه‌کردن به‌عنوان نقص یا ضعف تلقی می‌شود، نه فرصتی برای رشد و تفکر. در این فضا، رابطه‌ی معلم-دانش‌آموز بیشتر رابطه‌ای عمودی و از بالا به پایین است تا رابطه‌ای دیالوگی و مشارکتی.

تعاملات آموزشی با چنین رویکرد سنتی فاصله می‌گیرد و کلاس را به محیطی گفت‌وگومحور، پرسش‌گر و منعطف تبدیل می‌کند؛ جایی که دانش‌آموز اجازه دارد فکر کند، تردید کند، بپرسد، مخالفت کند، تجربه‌های شخصی خود را وارد بحث کند و در شکل‌دهی به جریان درس نقش داشته باشد. در این رویکرد، معلم خود را تنها سخنران نمی‌داند، بلکه تسهیل‌گر یادگیری، سازمان‌دهنده‌ی بحث‌ها، شنونده‌ی فعال و همراه فرایند رشد دانش‌آموز است. تعامل آموزشی به معنای دعوت‌کردن

دانش‌آموزان به مشارکت، مسئولیت‌پذیری، همکاری و ساختن دانش به صورت مشترک است. ارتباط کلامی و غیرکلامی، بازخوردهای سازنده، توجه به تفاوت‌های فردی و احترام به دیدگاه‌های متنوع، عناصر اصلی این نوع تعامل به شمار می‌آیند.

تفاوت مهم دیگر میان تعاملات آموزشی و تدریس سنتی در نوع نگاه به «قدرت» و «کنترل» در کلاس است. در مدل سنتی، قدرت عمدتاً در دست معلم متمرکز است و کنترل کلاس بیشتر بر اساس ترس از تنبیه، نمره و ارزیابی بیرونی اعمال می‌شود. در کلاس مبتنی بر تعامل آموزشی، قدرت به معنای تسلط یک‌جانبه نیست، بلکه توان توانمندسازی است؛ یعنی معلم می‌کوشد دانش‌آموز را در تصمیم‌گیری درباره نحوه یادگیری، انتخاب روش‌ها، طرح پرسش‌ها و حتی ارزیابی عملکرد مشارکت دهد. کنترل در این فضا بر پایه‌ی احترام متقابل، شفاف‌بودن قواعد، حس عدالت و مشارکت دانش‌آموزان در تنظیم هنجارها برقرار می‌شود. به این ترتیب، تعاملات آموزشی به تدریج احساس مالکیت دانش‌آموز بر فرآیند یادگیری‌اش را تقویت می‌کند و کلاس را از صحنه‌ای یک‌طرفه به میدان رشد مشترک تبدیل می‌سازد.

اهمیت تعامل در فرآیند یادگیری دانش‌آموز

یادگیری انسانی ذاتاً پدیده‌ای اجتماعی است و تعامل، بستر اصلی این اجتماعی‌بودن را تشکیل می‌دهد. دانش‌آموز تنها با شنیدن مطالب آماده‌شده، به درک عمیق و پایدار دست پیدا نمی‌کند؛ او نیاز دارد درباره‌ی آموخته‌ها سؤال کند، آن‌ها را با تجربه‌های خود پیوند بزند، درباره‌شان با معلم و هم‌کلاسی‌ها گفتگو کند و بازخورد دریافت کند. تعامل، این فرصت را فراهم می‌آورد که دانش‌آموز با «صدای بلند» فکر کند، ایده‌هایش را آزمایش کند و از طریق مواجهه با دیدگاه‌های دیگر، درک خود را اصلاح و تکمیل نماید. هرچه این تبادل‌های فکری و عاطفی غنی‌تر باشد، احتمال اینکه یادگیری از سطح حفظ کردن و تکرار فراتر رود و به سطح درک، کاربرد، تحلیل و خلاقیت برسد، بیشتر می‌شود. از منظر هیجانی، تعامل سازنده میان معلم و دانش‌آموز به ایجاد احساس امنیت، تعلق و ارزشمندی در فرد کمک می‌کند. هنگامی که دانش‌آموز احساس کند که می‌تواند بدون ترس از تحقیر یا سرزنش، نظرش را بیان کند و در صورت اشتباه کردن نیز مورد حمایت قرار می‌گیرد، جرأت تجربه کردن و ریسک کردن در یادگیری در او افزایش می‌یابد. این جرأت، یکی از پیش‌شرط‌های مهم برای یادگیری فعال است، زیرا بدون آن دانش‌آموز ترجیح می‌دهد ساکت بماند، از درگیر شدن در بحث‌ها خودداری کند و فقط به دنبال حداقل تلاش لازم برای عبور از امتحان باشد. تعامل مثبت، فضای کلاس را از محیطی استرس‌زا به فضایی تبدیلی می‌کند که در آن رشد، کنجکاوی و تلاش تشویق می‌شود.

تعامل میان دانش‌آموزان نیز نقش مهمی در یادگیری دارد. زمانی که دانش‌آموز در فعالیت‌های گروهی، کار تیمی و بحث‌های همیارانه مشارکت می‌کند، نه تنها مطالب درسی را بهتر درک می‌کند، بلکه به مهارت‌های حیاتی دیگری مانند گوش‌دادن فعال، احترام به تفاوت‌ها، حل تعارض و مسئولیت‌پذیری نیز دست می‌یابد. بسیاری از مفاهیم درونی و عمیق زمانی برای دانش‌آموز معنا پیدا می‌کند که او آن‌ها را برای دیگری توضیح دهد یا درباره‌شان با هم‌کلاسی خود بحث کند. این فرایند «توضیح‌دادن برای دیگران» یکی از قوی‌ترین روش‌های تثبیت یادگیری است و بدون تعامل واقعی در کلاس، به‌سختی محقق می‌شود.

جنبه‌ی دیگر اهمیت تعامل در یادگیری، مرتبط با انگیزش و پایداری در تلاش تحصیلی است. در کلاس‌هایی که تعامل گرم و محترمانه میان معلم و دانش‌آموز برقرار است، احتمال آنکه دانش‌آموز در صورت مواجهه با دشواری‌ها ناامید شود و دست از تلاش بکشد کمتر است، زیرا احساس می‌کند تنها نیست و می‌تواند روی حمایت و راهنمایی معلم حساب کند. همچنین بازخوردهای تعاملی معلم، به‌ویژه زمانی که بر فرآیند تلاش و پیشرفت تدریجی تأکید دارند، به دانش‌آموز کمک می‌کند تا دیدگاه منعطف‌تری نسبت به توانایی‌های خود شکل دهد و شکست‌ها را قابل جبران ببیند. این نوع نگاه، او را برای مواجهه با چالش‌های پیچیده‌تر آماده می‌سازد و کیفیت یادگیری او را در طول زمان افزایش می‌دهد.

رویکردهای روان‌شناسی به تعامل معلم و دانش‌آموز

در روان‌شناسی، تعامل معلم و دانش‌آموز از زاویه‌های گوناگون مورد بررسی قرار گرفته است و هر رویکرد، بر جنبه‌ای خاص از این رابطه تأکید می‌کند. در دیدگاه رفتارگرایی، محور توجه بیشتر بر رفتارهای قابل مشاهده‌ی معلم و دانش‌آموز است و تعامل عمدتاً در قالب محرک و پاسخ دیده می‌شود. در این چارچوب، شیوه‌ی تشویق و تنبیه، نوع دستورالعمل‌ها، بازخوردهای فوری و نظم کلاس جایگاه برجسته‌ای دارند. اگرچه این رویکرد شاید کمتر به ابعاد درونی و ذهنی توجه کند، اما بر اهمیت پیامدهای رفتاری معلم در شکل‌دادن به رفتارهای مطلوب تحصیلی تأکید می‌ورزد و نشان می‌دهد که چگونه تعاملات منظم و پیش‌بینی‌پذیر می‌تواند به تثبیت عادات‌های کاری منظم و افزایش توجه دانش‌آموز کمک کند.

رویکردهای شناختی به تعامل معلم و دانش‌آموز نگاه متفاوتی ارائه می‌دهند و تمرکز خود را بر چگونگی پردازش اطلاعات، طرح‌واره‌های ذهنی، راهبردهای یادگیری و درک متقابل از موقعیت‌های آموزشی می‌گذارند. در این دیدگاه، تعامل زمانی ارزشمند است که به فعال‌شدن فرایندهای ذهنی پیچیده در دانش‌آموز منجر شود؛ برای مثال، زمانی که معلم با پرسش‌های باز، دانش‌آموز را به تحلیل،